

Ryszard Jedliński

Jan Kulpa jako pedagog i dydaktyk

Jubileusz pięćdziesięciolecia naszej Katedry skłania mnie do przedstawienia kilku refleksji nad interesującym i twórczym życiem jednego z jej pierwszych pracowników, prof. dra hab. Jana Kulpy, wybitnego nauczyciela i uczonego, a mojego Mistrza, promotora moich prac: magisterskiej i doktorskiej. Dodatkowym asumptem do przypomnienia biografii twórczej Profesora są okoliczności rocznicowe: w marcu minęła bowiem setna rocznica urodzin i dwudziesta piąta rocznica śmierci tego niezwykle szlachetnego człowieka, niezapomnianego nauczyciela nauczycieli.

Jan Kulpa urodził się 28 marca 1908 r. w wielodzietnej rodzinie inteligenckiej w Zabłociu koło Żywca, a szkołę powszechną i gimnazjum ukończył w Brzesku. Gruntowne i wszechstronne przygotowanie polonistyczne i pedagogiczne zdobył na Uniwersytecie Jagiellońskim w latach 1926–1932. Po czterech latach studiów polonistycznych obronił pracę magisterską *Poezja filomatów*, napisaną pod kierunkiem znakomitego historyka literatury profesora Ignacego Chrzanowskiego. Z kolei po półtorarocznych studiach pedagogicznych zdobył magisterium na podstawie rozprawy *Ilustracja i jej znaczenie dla zdolności analizowania i syntetyzowania u dziecka*, zredagowanej pod naukową opieką profesora Stefana Szumana.

Niewątpliwie profesor Jan Kulpa należy do grona uczonych polonistów i pedagogów mogących się poszczycić bogatą wieloletnią pracą nauczycielską, którą łączył z działalnością popularyzatorską i naukową. Przez całe dziesięciolecie pracował jako nauczyciel na wszystkich szczeblach edukacji szkolnej, począwszy od szkoły podstawowej, poprzez różne typy szkół średnich, włącznie z liceami pedagogicznymi, poprzez kolegia nauczycielskie aż do uczelni akademickiej.

Mówiąc o pracy nauczycielskiej Profesora, nie sposób pominąć sprawy jego zaangażowania się w tajne nauczanie w czasie okupacji niemieckiej. Otóż, po zwolnieniu go przez Niemców z funkcji nauczyciela i kierownika szkoły w Krzęcinie, podjął pracę w szkole powszechnej we wsi Glewec w gminie Wierzbnno, powiat Miechów, kierując równocześnie tajnym nauczaniem w okręgu proszowickim (także w ramach dwóch uniwersytetów powszechnych w Glewcu i Dobranowicach)¹. Po wyzwoleniu

¹ Przedstawione informacje są uwzględnione w dokumencie *Zaświadczenie*, podpisanym przez znanego mi osobiście mgra Leopolda Krzyka, późniejszego wykładowcy języka polskiego w Studium Nauczycielskim w Kielcach. Dokument ten udostępnił mi w Archiwum PAN i

Krakowa już w styczniu 1945 roku powołał do życia I Liceum Pedagogiczne przy ulicy Podbrzezie, był też jego pierwszym dyrektorem. Wkrótce przeniósł się do Kielc, gdzie powierzono mu stanowisko naczelnika Wydziału Kształcenia Nauczycieli w Kuratorium Okręgu Szkolnego. Nie był on wszakże urzędnikiem, ale skutecznym organizatorem kursów dla kandydatów na nauczycieli oraz kursów dla nauczycieli podnoszących swoje kwalifikacje zawodowe. W 1950 r. powrócił do Krakowa, by pełnić funkcję dyrektora II Liceum Ogólnokształcącego dla Pracujących, a następnie (od 1954 r.) kierownika Sekcji Oświaty Dorosłych w Wojewódzkim Ośrodku Kształcenia Kadr Oświatowych. Wspomnę jeszcze, iż w latach 1956–1957 pracował jako wykładowca w I Studium Nauczycielskim w Krakowie. Do pracy w naszej uczelni, wówczas WSP, został zaangażowany w 1957 r. jako zastępca profesora, a po czterech latach otrzymał etat starszego wykładowcy. Był człowiekiem niezwykle twórczym, ale nie troszczył się o własny awans naukowy. Dopiero w 1961 r. obronił pracę doktorską na temat *Problem kształcenia nauczycieli szkół powszechnych w Polsce w latach 1918–1939*. Był to pierwszy doktorat zatwierdzony przez Radę Wydziału Filozoficzno-Historycznego WSP od chwili uzyskania przez nią prawa nadawania tego stopnia naukowego². W 1966 r. habilitował się na Uniwersytecie Jagiellońskim – podstawę habilitacji stanowiła rozprawa *Nauczanie języka polskiego w szkole dla pracujących*. Do 1969 r. pracował w Zakładzie Dydaktyki Literatury i Języka Polskiego WSP, w ciągu ostatnich trzech lat na stanowisku docenta. Następnie zaś, czyli od 1969 r., kiedy otrzymał nominację na profesora nadzwyczajnego, aż do czasu przejścia na emeryturę w 1978 r. pełnił funkcję dyrektora Instytutu Nauk Pedagogicznych w WSP w Krakowie. W latach 1975–1978 piastował godność prorektora do spraw nauczania.

Nie sposób omówić w krótkim tekście bogatej działalności dydaktycznej, organizacyjnej, a przede wszystkim olbrzymiego dorobku naukowego Profesora Wspomnę tylko, iż napisał ponad pięćset prac, w tym dwadzieścia kilka rozpraw w formie książkowej, wypromował ponad trzystu magistrów i trzydziestu sześciu doktorów.

Jego wielostronna działalność popularyzatorska i naukowa o charakterze pedagogiczno-dydaktycznym była głęboko zakorzeniona zarówno we własnych doświadczeniach nauczycielskich, jak i w najnowszej teorii pedagogiczno-psychologicznej, dydaktycznej, ogólnokulturowej oraz teoretycznoliterackiej i językoznawczej. Szerokie pola penetracji popularnonaukowej i naukowej obejmowały metodykę nauczania języka polskiego w szkołach dla pracujących, które stanowiły znaczący procent wszystkich szkół w dwudziestoleciu międzywojennym, a szczególnie w okresie powojennym, oraz w szkołach podstawowych i średnich dla młodzieży niepracującej. W swoich rozważaniach uwzględniał podstawowe problemy metodyczne dotyczące zarówno analizy utworów prozatorskich, lirycznych i popularnonaukowych (*Czytanki i lektura w szkole powszechne*, 1937 r.; *Nauczanie wierszy w szkole powszechnej*, 1938 r. i in.), jak i kształcenia sprawności językowej (*Ćwiczenia stylistyczne w szkole powszechnej*, 1939 r.; *Z doświadczeń nad organizacją ćwiczeń stylistycznych*, 1955 r.; *Ćwiczenia stylistyczne w szkołach dla pracujących i na kursach*

PAU, sygn. K III-101, j.a. 42. Zob. M. Chymuk, *Człowiek wielkiego serca*, [w:] *Profesor Jan Kulpa – wybitny pedagog polski*, pod red. E. Bryckiej, M. Chymuk, Kraków 2004, s. 47–48.

² Za: *Pamięci prof. dra Jana Kulpy*, „Polonistyka” 1983, nr 10, s. 918.

ogólnokształcących, 1963 r.). Kompetentnie wypowiadał się na tematy prakseologiczne (*Przygotowanie uczniów do samodzielnej pracy umysłowej*, 1951 r., wyd. II, 1953 r.; *Umiejętność studiowania*, 1968 r.; *Organizacja studiowania słuchaczy pracujących zawodowo*, 1974 r.) oraz związane z regionalizmem (*Środowisko a nauczanie języka polskiego*, 1962 r.; *Wykorzystanie treści środowiskowych w procesie nauczania*, 1981 r.). Był gorącym orędownikiem propagowanego dzisiaj przez najwybitniejszych pedagogów kształcenia ustawicznego (*Podstawy kształcenia ustawicznego*, 1975 r.). Napisał trzy całościowe prace z metodyki nauczania języka polskiego: *Nauczanie języka polskiego w szkole podstawowej*, 1947 r.; *Nauczanie języka polskiego w szkole podstawowej dla pracujących*, 1965 r.; *Nauczanie języka polskiego w klasach I–IV*, 1974 r. Jest też współautorem zapomnianej dzisiaj *Metodyki nauczania języka polskiego w klasach V–VIII*, 1977 r.

Zacznę od kilku spostrzeżeń nad szerokimi zainteresowaniami andragogicznymi Jana Kulpy. Wieloletnia praca nauczycielska w szkołach dla pracujących stanowiła podstawę jego teoretycznej refleksji nad kształceniem dorosłych. Sądzi się³, iż zainteresowania ową problematyką miały początek w czasie studiów pedagogicznych w kontaktach z tak wybitnymi profesorami, jak słynny pedagog Zygmunt Mysłakowski, znany przyrodnik Władysław Szafer i wybitny psycholog Mieczysław Kreutz, którzy wywarli znaczący wpływ na praktykę i teorię edukacji dorosłych. Z praktyką kształcenia dorosłych zapewne zetknął się Jan Kulpa w latach 1932–1936 w czasie pracy nauczycielskiej w Państwowym Seminarium Nauczycielskim w Ostrowcu Świętokrzyskim oraz w czasie kontaktów z Aleksandrem Patkowskim⁴, znanym polonistą, działaczem i profesorem Powszechnego Uniwersytetu Regionalnego im. Stanisława Konarskiego w Sandomierzu (to były początki jego zainteresowań regionalizmem, Ziemią Sandomierską i Kielecczyzną). Kształceniem dorosłych był szczególnie zainteresowany także w czasie pełnienia funkcji instruktora języka polskiego w Kuratorium Okręgu Szkolnego Krakowskiego (lata 1936–1939), a następnie w pierwszych latach po zakończeniu wojny (1945–1950) podczas pracy w administracji szkolnej w Kielcach na stanowisku naczelnika wydziału kształcenia nauczycieli.

Teoria andragogiczna profesora Kulpy jest zakorzeniona również w jego doświadczeniach nauczycielskich, związanych z pracą w II Liceum Ogólnokształcącym dla pracujących w Krakowie (1950–1954) oraz z działalnością oświatową w Wojewódzkim Ośrodku Doskonalenia Kadr Oświatowych (1954–1956), w tym z organizacją kursów dla kandydatów na nauczycieli, a także dla czynnych nauczycieli, podnoszących swoje kwalifikacje zawodowe. Podobne działania podejmował Profesor po 1956 r., pracując w I Studium Nauczycielskim, następnie od 1957 r. jako kontraktowy zastępca profesora w krakowskiej WSP. A zatem szeroka działalność oświatowa oraz popularyzatorska J. Kulpy, m.in. praca w Radzie Redakcyjnej „Oświaty Dorosłych” oraz w biuletynie Towarzystwa Wolnej Wszechnicy Polskiej „Człowiek w Pracy i Osiedlu”, wpłynęły na krystalizowanie się jego wielostronnych i zarazem

³ Zob. T. Aleksander, *Profesor Jan Kulpa jako androgog*, [w:] *Profesor Jan Kulpa...*, s. 20–27.

⁴ Jeszcze na początku lat siedemdziesiątych profesor J. Kulpa był zafascynowany osobowością i działalnością regionalną A. Patkowskiego. Zachęcał mnie do napisania rozprawy o jego pracy pisarskiej i działalności regionalnej.

nowoczesnych poglądów andragogicznych. Propozycje merytorycznych i metodycznych rozwiązań z tego zakresu zawarł w kilkunastu rozprawach i kilkudziesięciu artykułach, w których można wyróżnić kilka nurtów refleksji⁵. Do pierwszego spośród nich zalicza się teorię i praktykę dokształcania i doskonalenia nauczycieli, głównie szkół podstawowych. Najobszerniej omówił tę problematykę w rozprawie doktorskiej z 1963 r. *Kształcenie nauczycieli szkół powszechnych w Polsce w latach 1918–1939*. W publikacji tej z dużym zaangażowaniem emocjonalnym, gdyż uwzględniał i własne doświadczenia, pisał o różnych formach podnoszenia kwalifikacji nauczycieli, wskazując na szereg zalet rozmaitych konferencji i kursów nauczycielskich, które były organizowane zarówno systematycznie, jak i doraźnie. Wskazywał także na ważną rolę wakacyjnych Kursów Uniwersyteckich, organizowanych od 1913 r., wznowionych w 1920 r. w Zakopanem, a następnie w Pucku i Wejherowie. Służyły one zaznajomieniu nauczycieli z najnowszymi wynikami badań z różnych dziedzin wiedzy, głównie z psychologii, pedagogiki i filozofii, również z technikami pracy umysłowej i metodami samokształcenia. Sprzyjały lepszemu poznaniu pod względem przyrodniczym i etnograficznym Tatr lub Pomorza oraz tworzeniu więzi integrujących nauczycieli polskich z różnych zaborów⁶.

W kręgu szczególnego zainteresowania J. Kulpy były stałe kursy wakacyjne, organizowane od 1927 r. dla nauczycieli kwalifikowanych, głównie zaś trzyletnie wakacyjne uniwersytety powszechne. Spośród nich najwyższą cenę Profesor Uniwersytet Powszechny im. St. Konarskiego w Sandomierzu, opierający się na ścisłej współpracy nauczycieli z katedrami uniwersyteckimi, m.in. geologii, botaniki, etnografii, dialektologii i historii. Ten uniwersytet wyrósł z koncepcji regionalistycznych pod wpływem twórczości Stefana Żeromskiego i wpłynął na powstanie podobnych placówek oświatowych na Podhalu, Śląsku, Podlasiu i Wileńszczyźnie, spośród których szerszą działalność rozwinął tylko Uniwersytet Regionalny im. St. Witkiewicza⁷. J. Kulpa był do końca wierny szeroko rozumianej idei regionalizmu, która wpisuje się również w koncepcję współcześnie pojmowanej edukacji regionalnej.

Drugi nurt refleksji z interesującego nas kręgu zagadnień dotyczy metodyki nauczania języka polskiego w szkole dla dorosłych. Wspomniane już bogate doświadczenia nauczycielskie J. Kulpy zaowocowały wieloma publikacjami na łamach czasopism pedagogicznych oraz w formie oddzielnych rozpraw. Ograniczam się do wskazania najważniejszej rozprawy, *Nauczanie języka polskiego w szkole podstawowej dla pracujących*⁸, która w 1966 r. stała się podstawą przewodnego habilitacyjnego. Praca stanowi przemyślaną propozycję podmiotowego modelu kształcenia w szkołach dla osób pracujących. Analizując uwarunkowania psychologiczno-pedagogiczne i społeczno-kulturowe, autor akcentował potrzebę postrzegania ucznia jako podmiotu oddziaływań dydaktyczno-wychowawczych, w toku których nauczyciel

⁵ T. Aleksander, *Profesor Jan Kulpa...*

⁶ Zob. *Dziesięciolecie Wakacyjnych Kursów Uniwersyteckich 1913–1923*, „Ruch Pedagogiczny” 1924, nr 7–8.

⁷ Zob. J. Kulpa, *Kształcenie nauczycieli szkół powszechnych w Polsce w latach 1918–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963, s. 121–128.

⁸ J. Kulpa, *Nauczanie języka polskiego w szkole podstawowej dla pracujących*, Warszawa 1965.

powinien w sposób celowy dobierać specyficzne treści, zasady i metody kształcenia. Słusznie polecał wyzyskiwanie osobistych doświadczeń uczniów w nauczaniu szkolnym oraz funkcjonalizowanie zdobywanej wiedzy w praktycznych sytuacjach komunikacyjnych. Kompetentnie omówił specyfikę pracy dydaktycznej w szkołach dla pracujących, w szczególności zajmując się takimi zagadnieniami, jak charakterystyczne cechy nauczania w szkołach dla pracujących, swoiste właściwości różnych typów szkół dla pracujących, planowanie pracy dydaktycznej oraz przygotowywanie się do lekcji nauczyciela polonisty i warsztat jego pracy.

Fundamentalna część rozprawy obejmuje rozważania dotyczące pracy nad utworem literackim oraz biografiami pisarzy i uwzględnia przykłady lekcji, które nie są jednak instruktażem zalecanym do kopiowania w praktyce szkolnej, ale mają formę scenariuszy do indywidualnej realizacji przez każdego nauczyciela.

Analiza tekstów literackich (dotyczy to zarówno uczniów dorosłych w szkołach dla pracujących, jak i młodzieży uczącej się w trybie normalnym) jest wpisana w teologiczną i podmiotową koncepcję kształcenia literackiego. Najważniejszym kontekstem uczniowskiej lektury to, według Kulpy, kontekst egzystencjalny, głównie środowisko społeczno-przyrodnicze oraz zachodzące w nim wydarzenia i zmiany, jak i praca zawodowa oraz zamierzenia uczniów. Szczególnie ważną rolę przypisywał badacz kontekstowi kulturowemu, przede wszystkim różnorodnym dziedzinom sztuki, np. budowlom, rzeźbom i obrazom. Mając na uwadze uczniowską perspektywę odbioru dzieła literackiego, preferował poznawanie utworu w „czynnej postawie czytelniczej, z natężoną uwagą, z rozbudzoną wyobraźnią, przy odpowiednim wysiłku myślowym...”⁹. Dostrzegał potrzebę omawiania utworów przy wykorzystaniu narzędzi teoretycznoliterackich, służących kształtowaniu świadomości literackiej uczniów. Odwołując się do strukturalnej analizy dzieła literackiego, postulowanej w owym czasie przez M. Głowińskiego i in. w *Zarysie teorii literatury* z 1962 r., koncentrował się w swoich rozważaniach na konkretyzacji ideowo-estetycznej tekstu.

Chociaż J. Kulpa nie używał w przywołanej rozprawie słowa integracja, postulował wiązanie kształcenia literackiego z kształceniem kulturowym i językowym. Przywiązując dużą wagę do ćwiczeń w mówieniu i pisaniu w szkołach wszystkich typów, za jedno z ich źródeł uznawał teksty literackie i inne teksty kultury (dzieła sztuki, filmy, przedstawienia, utwory muzyczne), które pozwalają wypowiadać się na tematy z lektury, przybierając formę opowiadań, opisów, charakterystyk, streszczeń i rozprawek. Jednakże wśród wielu źródeł tychże ćwiczeń za najważniejsze uważał doświadczenia egzystencjalne podopiecznych, a więc „przeżycia uczniów, ich doznania [...], różnorodne sytuacje z życia rodzinnego, z pracy zawodowej i z szeroko pojętego udziału w życiu społecznym”¹⁰. Interesujące propozycje analizy procesu pisania wypracowań oraz zasady organizacji ćwiczeń w mówieniu i pisaniu jako wciąż aktualne mogą być wykorzystywane we współczesnej szkole z pożytkiem dydaktycznym dla edukacji polonistycznej. Przywołana rozprawa, obejmując również problematykę nauki o języku i ortografii, lekcji powtórzeniowych i syntetyzujących, pracy domowej uczniów oraz badania wyników nauczania, stanowi pierwszą i jedyną jak dotąd całościową metodykę nauczania języka polskiego w szkołach dla pracujących.

⁹ Tamże, s. 55.

¹⁰ Tamże, s. 126–127.

W trzecim nurcie refleksji andragogicznej Jana Kulpy można zlokalizować problem przygotowania młodzieży i dorosłych do samokształcenia oraz samokształcenie dorosłych. Owym zagadnieniom poświęcił pracę *Przygotowanie uczniów do samodzielnej pracy umysłowej*¹¹, w której korzystając z własnych doświadczeń nauczycielskich omówił w aspekcie teoretycznym i praktycznym dwa ważne zagadnienia: kształtowanie umiejętności korzystania przez uczniów szkół dla pracujących z zasobów różnych instytucji kulturalnych, np. bibliotek, czytelni, świetlic, oraz wyposażenie ludzi młodych w rozmaite techniki pracy umysłowej służące samokształceniu.

Problemowi samokształcenia poświęcił też dwadzieścia lat później oddzielną publikację *Przygotowanie do samokształcenia w procesie nauczania*¹², omawiając sposoby efektywnego wdrażania uczniów dorosłych do samokształcenia w ramach nie tylko języka polskiego, ale i innych przedmiotów w szkole podstawowej i średniej. Zaproponował różne techniki pracy samokształceniowej w czasie lekcji i podczas pracy w kołach zainteresowań. Z dużym zaangażowaniem pisał też o pilnej potrzebie przygotowania szerokich rzesz nauczycieli do tej niezbędnej pracy w warunkach szybko zmieniającej się rzeczywistości społeczno-kulturowej i cywilizacyjnej.

Ostatni w naszej klasyfikacji nurt refleksji andragogicznej dotyczy kwestii kształtowania umiejętności studiowania słuchaczy studiów zaocznych oraz organizacji i przebiegu studiów zaocznych. Teorię i praktykę dokształcania i doskonalenia nauczycieli studiujących zaocznie przedstawił Profesor w wielu publikacjach¹³, które uwzględniały kilka wymiarów takiego modelu kształcenia, m.in. wymiar naukowo-dydaktyczny, prakseologiczny, społeczny i egzystencjalny.

Koncepcje pedagogiczne i dydaktyczne profesora Kulpy, odnoszące się do fundamentalnych problemów z dziedziny andragogiki, zaledwie zasignalizowane w tym artykule, są ciągle żywe i aktualne, stanowią trwałe dorobek nauk o kształceniu i wychowaniu. Najobszerniejszym kręgiem dorobku naukowego Profesora jest dydaktyka języka polskiego, obejmująca wszystkie poziomy edukacji szkolnej. Na jej głębokie zakotwiczenie w dydaktyce ogólnej zwracał uwagę sam autor¹⁴, mówiąc w jednym z wywiadów, iż studia pedagogiczne pozwoliły mu lepiej zrozumieć relacje między dydaktyką ogólną i dydaktyką języka polskiego, która rządzi się jednak swoistymi prawami, wynikającymi ze specyfiki złożonego przedmiotu nauczania, jakim jest język polski. Pierwsze prace z metodyki nauczania języka polskie-

¹¹ J. Kulpa, *Przygotowanie uczniów do samodzielnej pracy umysłowej*, Warszawa 1952.

¹² J. Kulpa, *Przygotowanie do samokształcenia w procesie nauczania. Samokształcenie*, Materiały na konferencję naukową TWWP w Nowym Sączu w dn. 6 i 7 X 1973; *Przygotowanie do samokształcenia w procesie nauczania*, Biuletyn TWWP „Człowiek w Pracy i Osiedlu”, 1975.

¹³ J. Kulpa, *Umiejętność studiowania słuchaczy pracujących zawodowo*, „Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie”, Prace z Dydaktyki Szkoły Wyższej, 1968, z. 5, s. 7–30; *Organizacja procesu studiowania słuchaczy wyższych uczelni*, [w:] *Umiejętność studiowania*, Kraków 1968; *Studia nauczycieli pracujących*, „Nauczyciel i Wychowanie” 1969, nr 3, s. 70–82.

¹⁴ *Zawsze wśród nauczycieli. Wywiad z Janem Kulpą*, rozmawiała M. Bartoszczak, „Nowa Szkoła” 1977, nr 12, s. 23–25.

go publikował J. Kulpa już w latach trzydziestych ubiegłego wieku¹⁵. Niewątpliwie do najważniejszych spośród nich trzeba zaliczyć dwie rozprawy wydane w formie książkowej: *Czytanki i lektura w szkole powszechnej*¹⁶ oraz *Nauczanie wierszy w szkole powszechnej*¹⁷. Pierwsza z wymienionych prac dotyczy propozycji analizy czytanek i omawiania twórczości pisarzy w szkole powszechnej z uwzględnieniem metodycznych rozwiązań, postulowanych przez obowiązujący program nauczania. Autor wychodzi jednak poza obręb instytucjonalnych postulatów i podaje przykłady konkretnych działań analitycznych przy wykorzystaniu metody problemowej i technik pracy opartych na nauczaniu problemowym w zespołach. Wyprzedził więc on o kilkadziesiąt lat koncepcję nauczania problemowego w zespołach, rozpropagowaną przez Zofię Jopowicz¹⁸ w latach 60., a na początku lat 90. lansowaną jako rzekomo prekursorską i niezwykle efektywną metodę kształcenia w edukacji polonistycznej.

J. Kulpa, wykorzystując Ingardenowską koncepcję dzieła literackiego¹⁹, postulował poznawanie utworu z perspektywy czytelnika, który przyjmuje różne, determinowane różnymi czynnikami postawy. Dokonał jednak wyłącznie ogólnej kategoryzacji postaw na bierną i czynną. Tę drugą ocenił pozytywnie, jako służącą właściwemu, krytycznemu odbiorowi tekstu, a więc odczytywaniu jego znaczeń, włącznie z ideą nadrzędną utworu, a także sprzyjającą przeżywaniu estetycznemu. Sądził, iż taki model poznawania utworów literackich jest możliwy i skuteczny tylko w sytuacji dostosowania ich do możliwości percepcyjnych odpowiedniej kategorii odbiorcy szkolnego oraz prowadzenia operacji analitycznych pod kierunkiem kompetentnego pod względem merytorycznym i metodycznym nauczyciela, który wykorzystując spontaniczną aktywność uczniów, potrafi kształtować u nich umiejętności analityczno-interpretacyjne tekstów oraz stwarza im szansę swobodnego wypowiedzania się w różnych formach (odtworzenie zdarzeń, układanie planów, streszczanie utworów od klasy IV i charakteryzowaniu bohaterów w aspekcie osobowościowym). Aby nauczyć dzieci umiejętności analizowania i syntetyzowania treści literackich, Kulpa proponował dedukcyjną drogę poznawania utworu.

Wszelkie poznanie – pisał – podąża od ogólnych, zarysowych, synkretycznych całości, do wyodrębnionych na podstawie analizy pewnych spraw, osób, zdarzeń, obrazów i ewentualnie wznosi się do syntezy, w postaci ujęcia z całości warstwy zasadniczej, najistotniejszej. Ta droga poznania powinna być zachowana również przy opracowaniu wszelkich dzieł, czytanek, ona może wyznaczać tok wielu lekcji, przeznaczonych na opracowanie lektury²⁰.

¹⁵ W okresie przedwojennym J. Kulpa opublikował około 50 prac, w tym trzy rozprawy w formie książkowej (zob. przypisy 16 i 17 oraz *Ćwiczenia stylistyczne w szkole powszechnej*, 1937 r.). Natomiast w czterdziestolecu powojennym napisał ponad 450 artykułów i rozpraw. Za: *Pamięci prof. dra Jana Kulpy...*, s. 919.

¹⁶ J. Kulpa, *Czytanki i lektura w szkole powszechnej*, Kraków 1937.

¹⁷ J. Kulpa, *Nauczanie wierszy w szkole powszechnej*, Warszawa–Wilno–Lublin 1939.

¹⁸ Z. Jopowicz, *Nauczanie problemowe w zespołach na lekcjach języka polskiego w szkole średniej*, Warszawa 1967.

¹⁹ R. Ingarden, *O poznawaniu dzieła literackiego*, Warszawa 1976.

²⁰ J. Kulpa, *Czytanki i lektura...*, s. 41.

Jest to naturalna, zgodna z rozwojem psychicznym dziecka droga całościowego czytania krótkich utworów literackich, sprzyjająca czytelniczej konkretyzacji treści. Samo zaś szkolne omawianie tekstu rozpoczyna się od spontanicznych uwag uczniów o przeczytanym utworze, a następnie przyjmuje formę analizy, opartej na zagadnieniowym toku pracy, który ma ułatwiać „ujmowanie poznanej treści w nowe własne połączenia, na rozbijanie wątku myśli autora i splatanie ich w inne całości”²¹ oraz zmierzać do rozwiązania problemu poprzez weryfikację hipotezy przy pomocy odpowiednio dobranych argumentów. W procesie omawiania świata przedstawionego autor proponował przeznaczyć dużo miejsca na wnikliwe charakteryzowanie bohaterów poprzez docieranie do ich motywów działania oraz uczuć i ich przejawów, a przede wszystkim czynów. Taka praca zmierza do określenia uzdolnień, poglądów i zamiłowań postaci, a także do omówienia specyfiki ich osobowości.

Wyodrębnianie obrazów z tekstu ma służyć interpretacji działań i zachowań bohaterów oraz ustalaniu struktury i kompozycji utworu. Istotny z dzisiejszego punktu widzenia jest fakt, iż J. Kulpa postulował wykorzystywanie doświadczeń nabywanych przez dzieci w swoim środowisku społeczno-kulturowym i dzięki temu sprzyjających rozumieniu tekstu literackiego. Były to propozycje rozwiązań dydaktycznych wyrosłe nie tylko z własnych doświadczeń nauczycielskich, ale i ze świadomości teoretycznej, kształtowanej w czasie studiów pod opieką naukową Stefana Szumana, który był orędownikiem wykorzystywania w edukacji szkolnej osobistych przeżyć dzieci, wyniesionych z własnego środowiska kulturowego. Dydaktycznej motywacji do takich działań może dostarczyć, w przekonaniu autora *Czytanki i lektury w szkole powszechnej*, analiza kontekstualna przy wykorzystaniu obrazu, rysunku, śpiewu oraz gier dramatycznych i inscenizacji. Proponował on lekturę głębszą, kontekstualną, pozwalającą m.in. na porównywanie rozmaitych sposobów omawiania tej samej problematyki w różnym tworzywie semiotycznym. Jest to bowiem dobra droga kształcenia świadomości literackiej, służąca dostrzeganiu autonomii dzieła literackiego w obrębie innych tekstów artystycznych. Tak więc siedemdziesiąt lat temu Jan Kulpa proponował koncepcję analizy i interpretacji tekstów prozatorskich i poetyckich²², która lokalizuje się w obszarach preferowanych przez współczesną dydaktykę rozwiązań.

W pracy dydaktycznej troszczył się o rozwój samodzielnego myślenia uczniów, czemu dawał wyraz w większości swoich publikacji, a przede wszystkim w rozprawie *Przygotowanie uczniów do samodzielnej pracy umysłowej*²³, w której kładł nacisk na sprawę wyrabiania w okresie nauki szkolnej umiejętności samokształceniowych, motywowanych pragnieniem ciągłego zdobywania wiedzy oraz poszukiwania prawdy, dobra i piękna.

Chociaż w olbrzymiej spuściźnie pisarskiej Profesora przeważają prace popularyzujące najnowszą wiedzę dydaktyczną i pedagogiczną, wyrazisty i wartościowy jest w niej obszar prac naukowych odnoszących się przede wszystkim do prób tworzenia podstaw naukowej dydaktyki języka polskiego w szkołach podstawo-

²¹ Tamże, s. 34.

²² J. Kulpa, *Nauczanie wierszy...*

²³ J. Kulpa, *Przygotowanie uczniów do samodzielnej pracy...*

wych²⁴. W nurcie naukowym można zlokalizować też wiele rozpraw z pedagogiki²⁵, uwzględniających m.in. problematykę kształcenia nauczycieli, kształcenia ustawicznego, także nauczania problemowego oraz nabywania umiejętności uczenia się i studiowania.

Szczególnie dużo miejsca poświęcił uczonej nauczaniu problemowemu, omawiając je zarówno w aspekcie pedagogicznym (*Uczenie się i nauczanie problemowe*), jak i dydaktycznym (*Nauczanie problemowe języka polskiego w klasach V–VIII*). Dla dydaktyków języka polskiego ciągle wartościowa jest szczególnie druga z wymienionych rozpraw, w której omówił fundamentalne zagadnienia związane z procesami uczenia się i nauczania problemowego języka polskiego w starszych klasach szkoły podstawowej. Mając na uwadze kształcenie ludzi twórczych, szczególnie akcentował J. Kulpa sprawę przyzwyczajania i pobudzania uczniów do samodzielnego określania i dobierania problemów, które mają stanowić przedmiot rozważań. Omówił kompetentnie strategie rozwiązywania problemów oraz rozmaite formy trudności z nimi związane. Akcentując potrzebę nowej organizacji procesu nauczania, badacz dowodził, iż nauczanie i uczenie się problemowe może przejawiać się w różnorodny sposób na lekcjach różnych typów, w samodzielnych uczniowskich poszukiwaniach rozmaitych problemów i ich rozwiązań zarówno na zajęciach pozalekcyjnych, jak i w pracy domowej.

Zasadnicza część rozprawy obejmuje rozważania dotyczące pracy problemowej nad utworami literackimi i popularnonaukowymi zarówno w planie teoretycznym, jak i praktycznym, poświadczonym przykładami lekcji, które służą analizie konkretnych tekstów literackich oraz omawianiu sylwetek pisarzy, uwzględnianych przez obowiązujący wówczas program nauczania. Oddzielne rozdziały owej interesującej i pożytecznej dla nauczycieli rozprawy poświęcone są problemowemu traktowaniu materiałów środowiskowych i życia współczesnego, także nauki o języku oraz ćwiczeń w mówieniu i pisaniu, które skutecznie służą kształceniu ekspresji językowej uczniów. Już tylko dzięki owej pracy profesor Kulpa miałby prawo znaleźć się wśród najwybitniejszych twórców dydaktyki literatury i języka polskiego. A przecież trwałe jego miejsce w historii naszej macierzystej dydaktyki zapewnia mu wiele innych twórczych, opartych na naukowych podstawach prac, zaledwie zasygnalizowanych w tym artykule.

Zapewne przetrwa też Profesor w pamięci szerokich rzesz nauczycieli i studentów jako żarliwy krzewiciel najnowszej wiedzy dydaktycznej i pedagogicznej oraz propagator twórczych rozwiązań metodycznych, opartych na własnych, wyjątkowo bogatych doświadczeniach nauczycielskich. W podsumowaniu pragnę zwrócić uwagę na te spośród wielu rozwiązań dydaktycznych, przedstawionych przez Profesora,

²⁴ Należą tu m.in. rozprawy: *Nauczanie języka polskiego w szkole podstawowej dla pracujących*, Warszawa 1965; *Nauczanie problemowe języka polskiego w klasach V–VIII*, Warszawa 1971; (współautorstwo) *Metodyka nauczania języka polskiego w klasach V–VIII*, Warszawa 1977.

²⁵ Spośród tego kręgu publikacji można wymienić m.in.: *Kształcenie nauczycieli szkół powszechnych w Polsce w latach 1918–1939*, Wrocław–Warszawa–Kraków 1963; *Uczenie się i nauczanie problemowe*, Warszawa 1967; *Umiejętność studiowania*, Kraków 1968; *Podstawy kształcenia ustawicznego*, Warszawa–Kraków 1975.

które lokalizują się w obrębie nowocześnie pojmowanej obecnie dydaktyki literatury i języka polskiego.

Proponuje on koncepcję podmiotowego wymiaru szkolnej polonistyki, zorientowanej na aktywność poznawczą i twórczą ucznia w celu wielostronnego wzbogacania jego osobowości. Troska o osobowy rozwój uczniów jest podporządkowana sprawie przygotowania ich do kompetentnego uczestnictwa we współczesnej kulturze oraz do tworzenia kultury na miarę własnych możliwości w toku całego życia. Reprezentuje pogląd profilowania procesu kształcenia, a więc zarazem i wychowania wyraźnie zorientowanego na wprowadzanie uczniów w świat wartości poznawczych, moralnych i estetycznych. Zwraca uwagę na ważną rolę środowiskowych sytuacji uczestnictwa ucznia w kulturze, na jego postawy odbiorcze wobec utworów literackich i związane z nimi nawyki interpretacyjne. Postuluje diagnozowanie zachowań odbiorczych ucznia w celu właściwego kierowania procesem dydaktycznym w stadium wstępnych prób analizy i interpretacji utworów literackich i innych tekstów kultury na lekcjach języka polskiego. Wypowiada ważną w aspekcie teleologicznym i aksjologicznym konstatację, iż analiza tekstów literackich powinna otwierać uczniom możliwość refleksji nad ich własnym światem przeżyć, refleksji sprzyjającej poszukiwaniu własnych dróg życia. Proponuje wciąż aktualną koncepcję analizy procesu pisania wypracowań. Przywiązuje dużą wagę do wprowadzania uczniów w zagadnienia techniki pracy umysłowej, co jest szczególnie istotne w dzisiejszym społeczeństwie informacyjnym.

Sądzi, iż w zmieniającym się świecie edukacja ustawiczna jest fundamentalną formą edukacji. Ten pogląd eksponują przecież dzisiaj pedagodzy różnych orientacji. Na przykład J. Delors pisze, iż uczenie się jest swoistym kontinuum edukacyjnym, obejmującym całe życie człowieka w jego wymiarze jednostkowym i społecznym, a zarazem kluczem do bram XXI w.²⁶

Moja wypowiedź zawiera zaledwie kilka refleksji o wybitnym uczonym i wspaiałym nauczycielu, który zarówno dzięki swoim odkrywczym koncepcjom pedagogiczno-dydaktycznym, jak i niezwyklej osobowości, głównie zaś żarliwości, pasji twórczej, empatii i niespotykanej wręcz dobroci ludzkiej zasłużył na trwałą pamięć u swoich uczniów.

Jan Kulpa as a pedagogue and a teacher

Abstract

The author of the article discusses the biography and works of Professor Dr. Hab. Jan Kulpa, one of the first academic employees of the Literature and Polish Language Didactics Department of the Higher School of Pedagogy (WSP) in Krakow, a distinguished teacher of teachers and scientist, a person of outstanding character, most of all – of enthusiasm, creative passion, empathy and unusual kindness.

In his theoretical reflection on teaching adults, children and teenagers, Professor Kulpa took into consideration the elementary methodological problems concerning both the analysis of prose, poetry and popular scientific texts, and teaching language skills. He competently discussed issues in praxeology and regionalism; he was also an eager advocate of permanent education, propagated nowadays by leading pedagogues.

²⁶ J. Delors, *Edukacja. Jest w niej ukryty skarb*, Warszawa 1998, s. 100.

Although in Professor's huge legacy of writings (over 500 publications) the most numerous are the works popularizing the newest didactic and pedagogical knowledge, a clear and valuable area in his bibliography is constituted by scientific works dealing with the attempts to create foundations of scientific didactics of Polish in the elementary school. This area also includes many treatises on pedagogy, concerning, among others, the problems of teacher training, permanent education, problem-focused teaching, and acquisition of the skills necessary to learn and study.